

ВИКОРИСТАННЯ ПРИНЦИПІВ ПЕДАГОГІКИ НЕНАСИЛЬСТВА ЯК ОРІЄНТИР СПІВПРАЦІ З БАТЬКАМИ УЧНІВ

Зараз ідеї гуманістичної педагогіки продовжують охоплювати все наше суспільство й особливо тих, хто причетний до сучасної освіти. Можливість олюднення процесу освіти, утвердження в ньому культури ненасилля виявилась досить привабливою. Однак нині, на думку директора Інституту проблем виховання АПН України І. Беха, загальна ейфорія, пов'язана з цією проблематикою, змінилася глибоким її осмисленням, розумінням складності сутнісної трансформації сучасного освітнього процесу.

Сьогодні ми стикаємося з проявами насилля, ступінь і форма яких залежить від змісту освіти і методів навчання. Тобто насилля може спричиняти сама дидактична система, на основі якої вибудовується освітній процес. І тут уже педагог повністю позбавитися цього недоліку не в змозі. Звичайно, навчальний зміст, спрямований на засвоєння школярем лише певної соціально корисної суми знань, умінь і навичок, до того ж на основі переважного використання механізмів сприймання на запам'ятовування, і позбавлений потужного морально-ціннісного обрамлення, не може вважатися адекватним щодо всебічного розвитку дитини, а отже, є певною формою насилля над нею. Саме тому з усіх фундаментальних ідей гуманістичної педагогіки найбільш інструментально виразною виявилась ідея демократизації взаємин педагога і школяра.

Набагато важче було досягнути, що педагогіка ненасилля – це педагогіка розвитку, який орієнтується не на середньостатистичний рівень, а передбачає можливість вищих досягнень для даного віку, для даного ступеню освіти, для конкретної дитини за відповідних умов. Є всі підстави говорити про вчинкову форму освіти, тобто загалом особистісно орієнтована освіта має підготувати школяра до життя як безперервного вчинку, до вчинкової життєдіяльності.

Отже, на зміну авторитарній педагогіці йде педагогіка співробітництва, педагогіка ненасилля. Принагідно наголосимо, що ця педагогіка виходить з концепції людини як вищої цінності, як мети всього суспільного прогресу, а зовсім не його засобу. Які ж основні ідеї включає в себе педагогіка ненасилля, наведемо їх:

- орієнтація не на передачу учням тієї чи іншої суми знань, а на всебічний розвиток особистості;

- відміна систем примушування, заборон, покарань як методів виховання, відмова від будь-якого насилля;

- педагог не командує учнями, а співпрацює з ними. Він не "над учнями", а поруч з ними. Учні і педагоги, як і сім'я учня один колектив;

- чуйність до внутрішнього світу учня, до сфери його вподобань та індивідуальних особливостей, нахилів.

- вирішення конфліктів на основі

засвоєння ідеї ненасильства, здібність позитивно вирішувати внутрішньоособистісні конфлікти.

В цілому, психологічною основою впливу вчителя на учня за умови співробітництва, ненасильства є: повага до учня; спрямування на спільну діяльність; культивування партнерств, професійного і морального вдосконалення; самоприйняття; терпимість.

Звичайно, щоб практично у навчанні реалізувати цей вплив, необхідна наявність педагогічної техніки та переходу взаємин учителів, учнів і батьків від формально-рольової взаємодії до співробітництва. Не зважаючи на складність завдання, життя потребує негайного переходу національної освіти на засаду гуманізму, демократії, толерантності, тим більше, що аналогічні, концептуальні зміни в розвинутих країнах Заходу вже відбулися.

Велику роль у цій роботі відіграють батьки. Це – відомо. Не відомою залишається тільки методика цієї роботи. Але перш ніж розпочинати будь-який експеримент у цьому напрямку, важливо передусім виявити її складники, вивчити досвід накопичений світовою громадськістю педагогів. Відтак, велике значення для олюднення навчально-виховного процесу за кордоном мала гуманістична психологія (багато її ідей схожі з педагогікою співробітництва), яка виникла в США наприкінці 50-х – на початку 60-х років як реакція на бездуховність і механістичність авторитарного навчання, яке поступово загубило живу людину у безлічі спеціальних знань. Засновниками цієї

психології були відомі американські психологи Т.Гордон А.Маслоу, К. Роджерс та інші. Ідеї К.Роджерса про недирективне, значиме навчання, в якому брали участь тисячі вчителів і десятки тисяч учнів початкових, середніх шкіл і коледжів в Англії та США (потім такі самі дані були отримані в Німеччині), засвідчили суттєвий розвиток учнів: поліпшилася їх самооцінка, підвищився інтелект, розвинулись пізнавальні здібності.

Гуманістичні ідеї зарубіжних дослідників особливо важливі для нашої національної освіти, в якій поки що не вистачає людяності, поваги та теплоти до учня, сприйняття його як суб'єкта навчання. Бракує ще віри у величезні його здібності, розуміння того, що їх потрібно відкрити та допомогти реалізувати. Йде це передусім від сім'ї.

Скрізь призму вивчення різноманітних типів сімей, саме *сім'я з авторитарним стилем виховання* є, як правило, неблагонадійною. Усі вже приведені наші обзорні факти свідчать про те, що настав час змінювати наші заскоружлі стереотипи традиційної педагогічної свідомості, засновані саме на принципах авторитарної педагогіки, і кардинально змінювати їх на педагогіку ненасильства, як основного засобу гуманізації стосунків між батьками і дітьми в сучасній родині.

З ранніх років дитина навчається поважати гідність іншої, вміння поставити себе на її місце, поспівчувати. Сім'я – перший і найбільший виховний інститут у житті людини, і те, на скільки терпимі відносини в сімейному колі, дозволяє зробити висновок про потенціал даної

суспільної формації. Педагогіка ненасильства повинна здобути статус життєво необхідної дисципліни у дитячому садку, школах і особливо ВНЗах. Родині ж, яка невідривним ланцюжком по відношенню до вихователів і вчителів, слід “удобрювати цей ретельно зораний ґрунт.”

У зв'язку з тим, що ненасильство проявляється у витримці, самоволодінні і максимально доброохочливому ставленні до опонента, його, на нашу думку, слід розглядати як необхідну складову особистості у сімейному житті. Оскільки тільки сім'я є місцем, де зароджується життя і де воно закінчується, тому варто говорити про те, наскільки толерантна кожна сім'я по відношенню до своєї дитини, наскільки ненасильницьке ставлення там переважає.

Терпимість, на думку В.М. Бондаровської, проявляється в сім'ї як “ступінь гуманності, поваги і значущості, які може виразити батько чи мати до свого дитятка в певній ситуації”. Відома вчена наводить характерні особливості партнерської, демократичної сім'ї, серед котрих виступають повага і довіра як основа дисципліни. Таким чином ненасильницькі стосунки в партнерській сім'ї повинні переважати поза сумніву.

До головних принципів сімейного виховання згідно з педагогікою ненасильства ми відносимо:

1. Принцип цілеспрямованості, який полягає в орієнтації на об'єктивні цілі, які формують в кожній країні як головний компонент її педагогічної політики.

2. Принцип науковості – осмислення батьками наукових основ виховання допомагає їм досягти більш вищих результатів у розвитку власних ідей.

3. Принцип гуманізму, поваги до особистості дитини передбачає розуміння дитини батьками як даність, з її правом, за словами Януша Корчака, “бути тою, яка вона є на цей час і сьогодні”.

4. Принцип планомірності, послідовності, безперервності полягає в тому, що сімейне виховання повинно розвертатися відповідно поставленій меті.

5. Принцип комплексності і систематичності передбачає здійснення в родині багатостороннього впливу на особистість скрізь систему цілей, змісту засобів і методів виховання, при цьому враховуються всі фактори і сторони педагогічного процесу.

6. І, згодом, – принцип узгодженості у вихованні. Адже – і це тепер стає зрозумілим – ні педагоги, ні рідні люди не зможуть виховати дитину ізольовано один від одного.

Щодо даних з практики, то перелічені вище принципи педагогіки ненасильства я відзначаю у своїй послідовній роботі класного керівника. Батьки учнів мого класу ніколи не залишаються без відповідей на лічені запитання, порад, консультацій. Мені приємно, що вони цінують мій професійний досвід, прислуховуються до зауважень, і приходять не тільки на батьківські збори. Ми разом вирішуємо, як полегшити процес становлення особистості наших дітей на засадах ненасильства.

У звичайній сім'ї, де існує здоровий внутрішньосімейний мікроклімат, дитина не наділяється якимись довготривалими ролями, їй не нав'язується якась зовнішня для неї роль, що не відповідає її внутрішньому світу. Батькам у подібних сім'ях не властиві такі позиції як відчуження, презирство, переслідування. Їхнє ставлення не має форми емоційного відторгнення, тут не проявляються умови жорстких взаємовідносин. До дитини навіть можуть звертатись за порадою. За цих умов можна говорити про наявність педагогічного впливу та відносин, які спрямовують на розв'язання виховних задач і досягнення мети ненасильства виховання.

Для ефективного і повноцінного спілкування з дитиною необхідно розвивати особливу, специфічну техніку контакту, яка складається із сукупності прийомів на різні випадки сімейного виховання. Головне полягає в тому, щоб будувати виховання не на основі дитячої мови (яка така сама, як і в дорослих), а виходячи з душі дитини, її світорозуміння, емоційності, дитячого досвіду та інтересів. Саме це вміння і є технікою спілкування. Зрозуміло, що вона не може бути завжди однаковою, навіть у схожих ситуаціях вона буде варіюватися, адже і діти, і дорослі в кожній сім'ї різні. Але вона має бути вироблена. Інакше це буде мати вигляд діалогу між глухими.

Одним з найефективніших прийомів сімейного виховання є опора на позитивне у людині. Хоч би якою поганою уявлялась дитина, в ній присутні певні позитивні зернини (гарні риси характеру, корисні інтереси і

захоплення тощо), які й можуть бути використані в ролі "ключика" до душі дитини. На основі вказаного прийому була в педагогічному колективі ОНВК розроблена технологія контактної взаємодії, яку ми активно використовуємо. Ця взаємодія містить три етапи: підготовчий, пробний і основний.

На першому – підготовчому – етапі необхідно перш за все оцінити ставлення дитини до дорослого: повага, любов тощо. Такі дані батьки мають одержувати постійно, а не тільки на якомусь певному етапі виховання. Крім того, необхідно виявити будь-які спільні інтереси або захоплення, які притаманні і дорослим, і дитині. При цьому не варто вважати, що вікові бар'єри, рівень освіти і т. ін. не дозволяють мати спільні інтереси з дітьми. У будь-якій сім'ї такі інтереси присутні. Іноді вони не виявляються явно або просто батьки не звертали на це увагу. На основі спільних інтересів або захоплень (позитивна база) доходять згоди на взаємне спілкування, співробітництво. Таким чином, мета першого етапу – спираючись на позитивне в дитині, досягти щирості та відвертості у спілкуванні. *Піддавати критиці негативні якості дитини, з якими вирішено боротися, на цьому етапі не доречно*, оскільки можна порушити ті стосунки, які встановилися між дорослими і дітьми. Тому бесіди мають будуватися виключно навколо їхніх позитивних якостей.

Другий етап – пробний. Передбачається обережний, непомітний підхід до перевиховання дитини. Після того як між батьками і

дитиною встановилися довірливі стосунки, можна сподіватися, що остання буде уважно прислухатись до висловлювань, порад і побажань. Тому на другому етапі варто піддати сумніву привабливість деяких негативних якостей, які наявні в дитини і які вона, можливо, не вважає такими. Ситуація сумніву має бути досягнута на основі спільних висловлювань, а не нав'язуватись батькам. Водночас не слід акцентувати увагу на існуванні таких негативних якостей у дитини, вона повинна дійти до цього сама. На даному етапі важливо дати зрозуміти дитині, що недоліки загалом є в кожній людині і головне полягає в тому, щоб уміти їх долати.

Третій етап передбачає активну *перебудову свідомості і поведінки* дитини: допомогти їй шляхом самоаналізу виявити у собі негативні особистісні якості, розкрити зміст і усвідомити їхню шкідливість, обрати шляхи для виправлення. Але й на цьому етапі недопустимі моралізування і авторитарне повчання. Домінуючим у спілкуванні в такому випадку повинні стати спільні пошуки засобів і шляхів виправлення, взаємна повага, щирість і довіра. Головне в технології спілкування – зробити мету виховання непомітною.

Сімейне виховання не можна уявити без висунення певних вимог до дітей. Вимога – це правило, умова, обов'язкова для виконання. У сім'ї до дітей можуть висуватись такі вимоги: підтримання порядку у квартирі, добросовісне і якісне виконання домашніх обов'язків, дотримання санітарно – гігієнічних правил, турбота про інших членів сім'ї,

акуратність, плекання сімейних традицій, повага до старших тощо.

Вимогливість виявляється в систематичному, планомірному підпорядкуванні певній меті. Саме систематичність і послідовність, а не ситуативна епізодичність, характерні для справжньої вимогливості. Якщо батьки тільки епізодично цікавляться шкільними або іншими справами дитини, якщо вимоги виконати те чи інше доручення ставляться від випадку до випадку, якщо в дорослих не вистачає терплячості дочекатись виконання дитиною пред'явленої вимоги – це не є вимогливістю у педагогічному розумінні цього слова. І ще одне: вимогливість не повинна обмежуватись тільки колом сім'ї чи певними ситуаціями (у сім'ї можна робити одне, а поза нею, на людях – інше).

Вимогливість до дитини має починатися з вимогливості батьків до самих себе, при недотриманні цього правила можна досягти протилежного результату. Того, що дорослі не хочуть бачити у поведінці дитини, необхідно спершу позбутись у власному характері і життєвій спрямованості. Це одне з найголовніших і в той же час нелегких правил для будь – якого вихователя, в тому числі й для батьків. Один з найважливіших принципів виховання – єдність вимогливості і поваги до особистості дитини, сутність якого виявляється в гармонійному поєднанні засобів заохочення і покарання, довіри і високої вимогливості.

Виховання досягає мети, якщо вміло спрямовувати діяльність дитини. Адже, за справедливим висловом С. Рубінштейна, будь – яка

спроба вихователя-вчителя “внести” в дитину пізнання і моральні норми, мінаючи власну діяльність дитини з оволодіння ними, підриває самі основи здорового розумового і морального розвитку дитини, виховання її особистісних властивостей і якостей.

Звідси – виховний вплив передбачає включення дитини у діяльність, а точніше самодіяльність, яка розгортається через дію вищеназваних понять. Водночас дитина обов'язково повинна виступати як активний суб'єкт такої діяльності. З цією метою особистісно зорієнтовані технології, наприклад, передбачають створення спеціальних ситуацій, які мають висувати перед дитиною зрозумілі і посильні для неї вимоги. Інакше, не знаходячи адекватних форм виявлення своїх вікових потреб, дитина буде шукати інші форми реалізації, не виключаючи й асоціальні. Отже, за висловом І.Беха, особистісно зорієнтоване виховання мусить ввібрати в себе реальне життя дитини, а не бути чимось зовнішнім, нав'язаним стосовно нього. Провідним елементом змісту виховання в сім'ї може і повинно стати формування у дитини адекватної самооцінки розвитку, її образу “я”, “я-концепції”. Реакція батьків на різні події в довколишньому середовищі обґрунтовує зміни самосвідомості дитини, розвиває її “я-концепцію” в тому чи іншому напрямі, тому ця реакція має бути адекватною і глибоко продуманою. Адже успіх виховання більшою мірою залежить від уявлення людини про свої здібності, ніж від цих самих здібностей.

За таких умов дитина усвідомлює,

що вона може стати розвинутою особистістю лише через свої добродійні вчинки. Вправляючись у них, вона переконується, що ніякого власного особистісного розвитку без значущого іншого не може бути, так само як його не може бути поза значущістю себе для іншого. У такому разі моральна поведінка дитини будується з неодмінним урахуванням можливих впливів її на інших людей. Така здібність може виникнути і розвинутися у дитини залежно від того, як дорослі чують її, як живуть самі, постійно виявляючи співчуття, співпереживання, прагнення допомогти один одному.

Секрет формування високої самооцінки дитини, за Е.Берном, полягає в доброзичливому ставленні до неї, готовності прийняти її такою, якою вона є, але в той же час і в умінні встановити при цьому відповідні межі. Головне завдання батьків полягає в тому, щоб навчитися дивитись на світ очима своїх дітей, спробувати зрозуміти “зсередини” їхню поведінку і відчуття і в кінцевому результаті – допомогти їм досягти повноти свого самовдосконалення і самоздійснення.

Таким чином, сутність педагогіки ненасильства не тільки в тому, щоб по можливості обходити примусові впливи у спілкуванні з вихованцями та їх сім'ями, але й у тому, щоби правильно пояснити їм сутність насильства і ненасильства, навчити їх стійко противитись ненасильством злу, в якій би формі воно не виявлялося. Основні принципи педагогіки ненасильства є для нас орієнтиром співпраці з батьками учнів, тому що вони звернені на особистість дитини, побудовані на

пріоритетності індивідуальних відзначаються врахування її якостей, демократичністю, відсутністю зовнішнього відвертого примусу, спрямовані на забезпечення саморозвитку і самовиховання.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бех І.Д.* Людина не має права на пасивність. Педагогіка толерантності. – 2002. – №3. – С.31-37.

2. *Бондаровська В.М.* Що ми можемо зробити, щоб запобігти домашньому насильству. – К.: "Розрада", 1999. – 64 с.

3. *Кравченко Т., Хромова О.* Сімейне виховання та його технології //Учитель. – 2000. – №1-3. – С.18-21.

4. *Ситаров В.А.* Педагогіка ненасилія в общеобразовательном процесі. – М., 2003. – 170 с.

5. *Тодорцева Ю.В.* Педагогіка толерантності. Метод. рекомендації. – Одеса, 2004. – 90 с.

Подано до редакції 03.03.08